

П. М. Рабінович

*доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УДК 101.8 : 341.64 : 341.231.14

ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

*Демонструється, як Європейський Суд з прав людини,
обґрунтовуючи свої рішення, так чи інакше використовує закон і
категорії діалектики, що є одним із переконливих свідчень
актуальності останніх у правопізнавальній діяльності.*

Ключові слова: Європейський Суд з прав людини, рішення Страсбурзького суду, закони діалектики, категорії діалектики.

Вступ. Пліуралізація методології дослідження тих явищ, які відображаються терміно-поняттям “право” (а також похідними від останнього відповідними прикметниками), — закономірна тенденція сучасної вітчизняної наукової юриспруденції. Цей процес неабияк актуалізує проблему прийнятності у цих дослідженнях різноманітних методологічних важелів, зокрема тих, які належать до концептуальних підходів. При цьому особливої гостроти набуває питання про значення і статус підходу діалектичного та про співвідношення з ним інших методологічних парадигм.

Деякими дискутантами висловлюється думка про те, що нині у суспільних науках діалектика начебто вичерпала свої евристичні можливості та повинна бути замінена такими “постмодерністськими” методологічними підходами, як, зокрема, синергетичний, дискурсивно-комунікативний, герменевтичний, аутопойезистичний і що деякі положення та категорії діалектики (передусім, категорія закону, закономірності) повинні бути виведені поза межі суспільних наук.

Не маючи змоги в статті — з огляду на обмеженість її обсягу статті — проаналізувати основні аргументи, які наводяться на підтримку означеної позиції, зауважимо лише таке.

По-перше, методологічно значущі положення означених новітніх наукових напрямків є, на наш погляд, не протилежністю, не заперечення діалектики, а *конкретизацією*, модифікацією її фундаментальних положень стосовно специфічних різновидів соціальних явищ, які є об’єктами таких наук. Тому останні не можуть розглядатись як альтернатива, “антипод” діалектики, а навпаки, здатні слугувати інструментами посилення її пізнавального потенціалу.

По-друге, сама діалектика повинна не самоізолюватись від висновків новітніх наукових підходів, а засвоювати і враховувати їх, визначати їх належне місце у своїй концептуально-категоріальній структурі. Це, безперечно, сприятиме її власному змістовно-методологічному збагаченню та розвитку.

І по-третє, (з огляду на наведені вище положення) діалектика як філософська наука про гранично загальні (всезагальні) закономірності усіх й усіляких явищ (матеріальних, духовних, соціальних) цілком зберігає свою універсальну, методологічно-евристичну значимість у будь-якому пізнанні.

© Рабінович П. М., 2012

¹ Деякі критичні аргументи стосовно неї див., напр.: [1, с. 3–31; 2; 3, с. 47–51; 4, с. 7–12; 5, с. 54–68; 6, с. 99–116].

застосування ним норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі — Конвенція). Адже ця практика за своєю інтелектуальною природою є діяльністю *соціально-пізнавальною*. Об'єкт останньої становлять відображені у Конвенції соціально-природні права людини, а її предмет — порушення (чи, навпаки, непорушення) цих прав діями держави-відповідача.

Соціально-детермінуючі чинники та складові прав людини. Не можна вирішувати питання про те, порушено чи не порушено певні права людини (а у з'ясуванні цього якраз і полягає призначення Суду), не спираючись на певне *загальне* уявлення про ці права, тобто про те, у чому ж, власне, полягає сутність означеного феномена. І хоча розгорнута, вичерпна дефініція загального поняття прав людини у рішеннях Суду не зустрічається (та й навряд чи колись зустрінеться), все ж таки низка істотних рис, ознак, неодмінних складників цього явища висвітлюється у згаданих актах або ж втілена, закладена у них, так би мовити, імпліцитно, латентно. До таких складників належать насамперед ті соціальні фактори, котрі визначають, формують та характеризують зміст і обсяг (межі) прав людини. Адже основоположні права людини — це явище соціально детерміноване.

Серед таких факторів вирізняються:

— інтереси (потреби) людини, *справедливо збалансовані* з інтересами (потребами) інших суб'єктів та й усього суспільства;

— *мораль*, що домінує у відповідному суспільстві в певний час, за конкретно історичних умов;

— *мета* певного права людини та відповідність (домірність) їй правореалізаційної, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави.

Розглянемо кожен із зазначених феноменів.

1. Перевірку і забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Суд вважає одним із основних засобів забезпечення правомірності, правопідставності взаємовідносин “людина-держава”. Пошуки й обґрунтування такого балансу (або ж констатація дисбалансу) зустрічаються у багатьох його рішеннях. Наведемо декілька яскравих, на наш погляд, прикладів.

У рішенні у справі “*Soering v. the United Kingdom*” від 7 липня 1989 року² Суд вказав, що “... Конвенція спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства в цілому, і вимогами захисту основних прав особи”. Стосовно справи “*Rees v. the United Kingdom*” Суд у рішенні від 17 жовтня 1986 року зазначив, що, з'ясовуючи, чи існує позитивне зобов'язання держави щодо людини, “належить врахувати справедливий баланс, котрий має бути встановлений між інтересами усього суспільства і окремої особи, а пошук цього балансу — мета усієї Конвенції”. У рішенні у справі “*B. v. France*” від 25 березня 1992 року Суд мотивував наявність порушення права на повагу до сімейного життя (ст. 8 Конвенції) тим, що в актах судових органів держави-відповідача “справедливого балансу між загальними інтересами та інтересами індивіда не було досягнуто”.

У низці рішень Суду формулюються й певні принципи та рекомендації стосовно інтелектуально-пізнавального процесу визначення відповідності, збалансовування, “зрівноважування” інтересів людини та інтересів суспільства. Гадаємо, що ці гносеологічні настанови (деякі з них наводитимуться далі) здатні слугувати корисним оцінно-регулятивним орієнтиром і для національних судів.

Але, так чи інакше, висновки з цього питання повинні робитись на основі вивчення й оцінювання гранично конкретної, “індивідуальної” ситуації, чим і реалізується такий принцип діалектичного пізнання, як *конкретний аналіз конкретної ситуації*, завдяки чому якраз і забезпечується конкретність істини.

² Оригінальні тексти рішень Європейського Суду з прав людини [7].

2. Особливістю міжнародних актів, котрі стосуються прав людини, є те, що вони часто-густо насичені поняттями з царини моралі. Так, у розглянутому вище питанні щодо зрівноважування певних інтересів йшлося саме про “справедливий” (тобто морально схвалюваний) їх баланс. Відзначимо й те, що забезпечення справедливості юридичних процедур, за посередництвом яких держава, зокрема, позбавляє волі тих осіб, котрі вчинили злочин (або ж робить це з інших підстав), а також змінює їхні громадянські (цивільні) права й обов’язки, становить, на думку Суду, головну мету ст. 6 Конвенції.

Тому є цілком природним те, що, застосовуючи “моральні” статті Конвенції, Суд вдається до власної (“автономної”) їх інтерпретації та аргументації. Так, у рішенні у справі “*Norris v. Ireland*” від 26 жовтня 1988 року Суд, вважаючи, що він, як і національний орган, не повинен оминати увагою проблеми моральності, не погодився повністю з надто категоричним твердженням уряду Ірландії про те, що “... у широкому розумінні мораль демократичної нації — предмет уваги її власних інститутів...”; тому Суд зазначив, що за такого підходу держава отримала б можливість “необмеженого розсуду (дискреції) у галузі моралі”.

А втім, аргументація Суду з приводу моральності є досить специфічною. Він ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту — встановити, так би мовити, “евронорму” моралі. Цей орган виходить із того незаперечного реального факту, що найбільш поширені, пануючі у різних країнах моральні приписи не завжди змістовно збігаються, а тому визнати лише один із них за єдино прийнятний, загальнообов’язковий для держав-членів Ради Європи було б недемократично, недоцільно та й нереально. Суд вважає, що “державні органи, безпосередньо і періодично стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, у принципі мають більшу можливість визначитися щодо точного змісту моральних вимог, а також “необхідності застосування обмежень” або ж “штрафних санкцій для їх додержання” (рішення Суду у справі “*Mutter and Others v. Switzerland*” від 24 травня 1988 року). У цьому рішенні, до речі, було підтримано позицію швейцарського суду, який наклав на заявників штраф за оприлюднення непристойних матеріалів (з точки зору поширених у цій країні моральних уявлень).

Розглядаючи скарги на адресу певної держави, Суд вважає беззаперечним фактом домінування на її території певних моральних уявлень, поглядів, і він, зазвичай, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж, навпаки, піддавати критиці чи заперечувати. Такий його підхід може бути пояснений ще й тим, що сама Конвенція дозволяє державам-учасницям запроваджувати — за посередництвом національного закону — окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моральності (ст.ст. 8, 9, 10, 11 Конвенції).

У таких випадках Суд вбачає свою роль, насамперед, у тому, аби встановити, чи не призводять посилання на моральні положення до невиправданого, на його думку, обмеження або порушення прав людини. Отже, знову ж йдеться про специфічне співставлення інтересів людини з інтересами суспільства (а точніше — з інтересами його більшості, вираженими у національному законі), зацікавленого у зміцненні моральних імперативів певного змісту. Ось один із показових прикладів. У рішенні у справі “*Dudgeon v. the United Kingdom*” від 22 жовтня 1981 року Суд зазначив, що незастосування в Ірландії чинного там закону про кримінальну відповідальність за гомосексуальні стосунки не перешкодило поширенню у цій країні моральних стандартів, згідно з якими зазначені акти вважаються непристойними. Тому Суд дійшов висновку про те, що “... існуючі аргументи на користь залишення закону без змін є менш вагомими, аніж ті негативні наслідки, котрі можуть бути спричинені вказаним законодавчим положенням для життя людини з гомосексуальною орієнтацією. Отже, обмеження, яке виникає для заявника згідно з цим законом, не є домірним меті останнього”.

3. Як відомо, людська поведінка може регулюватися через визначення принаймні одного з двох її основних складників:

- а) мети;
б) діяльнісних засобів досягнення останньої.

Знаючи зміст цих двох орієнтирів, “регламентаторів” поведінки, можна скласти предметне уявлення щодо відповідного права людини — передусім щодо його змісту й меж.

За такого підходу іноді, здавалося б, однакові фактичні обставини, події, ситуації, які мають місце у різних країнах, дістають неоднакову, часом навіть протилежну, оцінку Суду. І лише тому, що в кожній з тих країн домінують різні моральні (зокрема, релігійні) погляди. Завдяки цьому знову ж таки досягається історично-ситуаційна *конкретність істини*, встановлюваної Судом. А це й відповідає постулатам діалектичного пізнання.

У нормативно-правових актах (включаючи й Конвенцію) мета права людини може бути або виражена текстуально або ж втілена у них неявно, імпліцитно. Проте вона завжди присутня при формуванні, визначенні його змісту.

Правоконституююча функція мети тих приписів Конвенції, які застосовуються Судом, відображена у багатьох його рішеннях. При цьому в тих випадках, коли мету застосовуваного припису не відтворено безпосередньо у нормативному тексті, Суд сам покладає на себе визначення, інтерпретацію її змісту. Так, у справі “*Tyrer v. the United Kingdom*” (рішення від 25 квітня 1978 року) він зазначив, що покарання заявника, “... у процесі якого з ним поводитись за правилами, визначення яких віднесено до відання державних органів, було зазіханням саме на те, що є одним з головних завдань ст. 3, а саме: на гідність та особисту недоторканність людини”. У рішенні у справі “*Brogan v. the United Kingdom*” від 24 листопада 1988 року Суд зазначив, що “... оцінювати негайність” (звільнення заарештованого або його доставлення до судді — П. Р.) слід з урахуванням предмета та завдань ст. 5: вона втілює одне з основних прав людини, передбачаючи захист особи від свавільного втручання держави у право на свободу”. У рішенні у справі “*Winterwerp v. the Netherlands*” від 24 жовтня 1979 року Суд встановив, що законність затримання особи має визначатися крізь призму цілей п. “е” параграфа 1 ст. 5 Конвенції: така законність повинна, насамперед, відповідати національному праву, а також згідно зі ст. 18 Конвенції “... меті обмежень, дозволених п. “е” параграфа 1 ст. 5, ... як для призначення, так і для реалізації заходів, пов’язаних із позбавленням волі ... адже у демократичному суспільстві, де визнається верховенство права, будь-яке свавільне затримання ніколи не може вважатися законним”.

Істотним моментом у цільовій аргументації рішень Суду є визнання нерівнозначності завдань різних прав людини у визначенні правомірності чи неправомірності певної поведінки держави. Різні за змістом (і за сферою суспільних відносин) завдання Конвенції зумовлюють і неоднакову сферу (обсяг) обмежень з боку державної влади. Так, на думку Суду, цей обсяг є значно більшим, якщо йдеться про моральну мету, і значно вужчим, коли йдеться про політичну мету. Тому поведінку, навіть однакову за зовнішніми (формально визначеними, емпірично фіксуваними) показниками, Суд визнавав або правомірною, або ж, навпаки, неправомірною залежно саме від тих цілей, для досягнення яких вона вчинялася.

Іншим важливим моментом у врахуванні мети правозабезпечуючих норм Конвенції, на якому найчастіше наголошує Суд, є встановлення того, чи відповідають зазначеній меті ті заходи, що їх запровадила держава у суспільну практику (йдеться як про заходи законодавчі, нормативно-правові, так і про індивідуально-правові). Так, у справі “*Lingens v. Austria*” в рішенні від 8 липня 1986 року Суд констатував, що він “... повинен визначити, чи було таке втручання (держави у діяльність людини — П. Р.) домірним переслідуваній законом меті, а аргументи, наведені австрійськими судами на його виправдання, є доречними і достатніми”. У результаті розгляду справи “*Observer and Guardian v. the United Kingdom*” Суд у рішенні від 26 листопада 1991 року вказав, що для остаточного прийняття рішення “... слід розглянути питання про те, чи були фактично запроваджені обмеження домірними

переслідуваній законом меті”.

Так чи інакше, три означені вище явища, що їх Суд вважає визначальними чинниками щодо конституювання змісту й обсягу (меж) прав людини, виникають та існують як факти цілком об'єктивні стосовно і кожної окремої людини (тобто щодо її волі та свідомості), і щодо кожної відповідної держави (її органів, посадових осіб), і, нарешті, стосовно міжнародних органів. Тому встановлення й фіксація таких факторів, а отже, й визначення прав людини та стану їх дотримання і здійснення можуть відбутися лише за посередництвом соціального пізнання. Звідси й постає проблема, так би мовити, *діалектизації гносеології прав людини*.

Реалізація діалектичної парадигми у правопізнанні Суду. Практика Суду (яка, як зазначалось, є у певному сенсі соціально-дослідницькою діяльністю) поступово сформувала специфічні пізнавальні традиції, осягнення котрих сприятиме вирішенню цієї проблеми також й іншими суб'єктами, зокрема національними судами. З подальшим поширенням цієї практики, накопиченням ухвалених Судом рішень формуються принципи пізнання основоположних прав людини, стану їх дотримання, тобто — гносеологічні засади встановлення правомірності чи неправомірності діяльності держави, її органів та посадових осіб стосовно кожної окремої людини.

Схарактеризуємо далі основні з цих принципів і засад.

Конкретно-історичний підхід (його можна ще назвати “ситуаційним”) до встановлення досліджуваних фактів, який виявляється у наполегливих вимогах, прагненнях Суду враховувати саме особливі, специфічні обставини ситуації, її місця й часу, а також індивідуальні, інколи навіть унікальні, властивості суб'єктив-учасників тієї життєвої ситуації, котра ним розглядається. Найбільш послідовно і, дозволимо собі сказати, майстерно (хоч і не завжди беззаперечно) Суд реалізує зазначений принцип при застосуванні відносно визначених за змістом, насамперед оціночних, понять Конвенції. Крім поданих вище окремих прикладів його рішень такого ґатунку, наведемо ще деякі правові позиції цього органу.

Так, у справі *“Herczegfalvy v. Austria”*, пов'язаній із застосуванням ст. 3 Конвенції, яка забороняє тортури і нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження і покарання, Суд у рішенні від 24 вересня 1992 року визначив, що “... зазвичай, засіб, необхідний з терапевтичної точки зору, не може вважатись “нелюдським або таким, що принижує гідність, особливо за умов, коли, згідно з визначеними принципами психіатрії, лікування, про яке йдеться, виправдовувалось медичною необхідністю”. В іншій справі Суд чітко підкреслив, що питання про характер поводження “... слід оцінювати у кожному випадку за його особливими обставинами...” (рішення у справі *“Wemhoff v. Germany”* від 27 червня 1968 року).

У справі *“Adamsons v. Latvia”* (котра стосувалася усунення заявника від участі у виборах до парламенту, зважаючи на його колишню службу у Військах охорони державного кордону СРСР, які підпорядковувались КДБ) Суд у своєму рішенні від 24 червня 2008 року відзначив, що, зважаючи на широкий набір функціональних повноважень цього органу, використаний у національному законі підхід до обмеження був надто загальним, і вказав, що “... доцільно натомість застосувати індивідуальне вирішення питання у кожному разі, тобто вивчення конкретної поведінки особи у кожній окремій справі”.

У рішенні у справі *“Carson and Others v. the United Kingdom”* від 4 листопада 2008 року Суд дійшов висновку про те, що “... стосовно питання про отримання пенсійного та соціального забезпечення ті особи, які мешкають на території держав-учасниць, не перебувають у порівняно аналогічній ситуації тих осіб, що проживають поза межами відповідних держав”.

Гносеологічний принцип, що розглядається, чи не найбільш виразно отримував прояв тоді, коли Суд обґрунтовував свої рішення не тільки соціальними, а й навіть суто суб'єктивними особливостями окремих індивідів чи їхніх груп. Так, у справі *“Silver v. the United Kingdom”* Суд у рішенні від 25 березня 1983 року вказав, що

втручання в особисте життя може не бути “передбачене законом” (параграф 2 ст. 8 Конвенції) “залежно від здатності конкретного заявника віднайти відповідні правові повноваження і норми”. У справі “*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*” Суд у рішенні від 25 лютого 1982 року (з приводу застосування ст. 3 Конвенції) відзначив, що “...погроза (школяру фізичним покаранням. — П. Р.) на адрес неуразливої людини може не справити на неї якогось помітного впливу, однак може бути, беззаперечно, такою, що принижує гідність; і навпаки — уразлива людина може бути надзвичайно глибоко вражена погрозою, котру можна було б визнати як таку, що принижує гідність, лише спотворивши звичайне значення цього слова”.

Отже, конкретний аналіз конкретної ситуації — таким є фундаментальне кредо Суду. А цей принцип — повторюємо — слугує, як відомо, стрижнем, серцевиною діалектичного методу соціального пізнання. Отож можна стверджувати, що Страсбурзька судова практика, яка використовує цей метод, є цьогочасним свідченням його життєздатності й ефективності.

Включення до предмета судового пізнання соціальної значущості фактів, виявлених за формальними ознаками останніх. Тобто пізнання їх значущості, впливовості для персоніфікованої людини, для угруповання людей та й для суспільства в цілому.

У багатьох випадках Суд не обмежується лише констатацією наявності чи відсутності дій або подій за їх зовнішніми, формальними “параметрами” (до того ж він здебільшого погоджується з висновками національних судів з цього питання). Його завжди цікавить ще й інше: який вплив справили (чи могли б справити) ці факти на існування та розвиток особи, групи осіб й усього суспільства, як саме вони позначилися на задоволенні потреб, інтересів та й узагалі на долі тих чи інших суб’єктів. Інакше кажучи, Суд прагне встановити значущість — індивідуальну, колективну, суспільну — тих фактів, котрі зафіксовано та описано, зазвичай, через їхні формально визначені показники (і ця значущість, зауважимо, є явищем не менш реальним та — стосовно суб’єкта пізнання — не менш об’єктивним, ніж встановлені факти “самі по собі”). А саме у такій значущості й полягає соціальна сутність фактів, що влітаються у тканину суспільного життя, суспільної практики. Пізнання такої значущості досягається за посередництвом так званого потребового підходу, котрий обстоюється нами протягом бодай чверті століття. А потребовий дослідницький підхід якраз і є нічим іншим як *конкретизацією* засад діалектики (як загальної теорії пізнання) стосовно певного, особливого класу об’єктів.

Так, щодо вже згадуваної справи “*Dudgeon v. the United Kingdom*” Суд зазначив, що, “... очевидно, слід з’ясувати ступінь серйозності втручання, порівняно з тією суспільною шкодою, яка могла мати місце у разі неповного захисту зазначених інтересів. Для цього потрібно так чи інакше зважити на відносну шкоду для особи і держави, яка могла виникнути внаслідок прийняття рішення”. У справі “*Castello-Roberts v. the United Kingdom*” Суд у рішенні від 25 березня 1993 року дійшов висновку про те, що “... заходи, які застосовуються у галузі освіти, обмежують право на невтручання в особисте життя, але не кожний акт несприятливо впливає на фізичну чи моральну недоторканність особи”. У рішенні у справі “*Burden v. the United Kingdom*” від 29 квітня 2008 року Суд дійшов висновку про те, що “... так само, як укладення шлюбу, встановлення форми соціального партнерства ... означає виникнення специфічного комплексу юридичних наслідків. Власне, ці риси відрізняють зазначені форми від усіх інших форм співжиття. Для людей, котрі вступають у шлюб чи соціальне партнерство, має значення можливість отримувати постійну взаємодтримку”.

Отже, знання про соціальну сутність досліджуваних явищ (а такі знання за їх логіко-гносеологічним статусом неодмінно будуть *оціночними*) теж входять, згідно з позицією Суду, до обсягу тих положень, на яких повинен ґрунтуватися висновок про порушення або ж, навпаки, відсутність порушення певного права людини. Тому-то й сама соціальна сутність явищ здатна набувати тут юридичного значення,

породжувати конкретні юридичні наслідки. Без таких знань неможливо забезпечити справедливість судового рішення. А саме до неї Суд прагне понад усе.

Всебічність пізнання, максимально широке врахування позитивних і негативних (для різних учасників конфлікту) фактів та комплексність, вираженість їх оцінки. Цей принцип сприяє об'єктивності, неупередженості висновків, які повинні стати результатом судового дослідження ситуації, пов'язаної з правами людини. Наведемо декілька правоположень, сформульованих Судом з цього приводу.

— “Національні судові органи повинні вивчати усі факти, що свідчать на користь або ж суперечать справжній потребі, яка існує з точки зору інтересу суспільства, котра виправдовувала б відступи від норми про повагу до індивідуальної свободи” (рішення у справі *Letellier v. France* від 26 червня 1991 року);

— “Відповідь на питання, що є “нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням”, залежить від сукупності обставин справи” (рішення у справі *Soering v. the United Kingdom* від 7 липня 1989 року);

— “Щоб оцінити, чи ґрунтувалось втручання, про яке йшлося у скарзі, на “достатніх причинах”, “необхідних у демократичному суспільстві”, належить ... врахувати всі аспекти цієї справи, пов'язані з суспільними інтересами” (рішення у справі *Handyside v. the United Kingdom* від 7 грудня 1976 року).

Окремо слід відзначити те, що у низці рішень Суду досить чітко виявляється діалектичність його аргументації, у процесі якої безпосередньо використовуються об'єктивні закони діалектичного розвитку усіх явищ (включаючи й закономірності самої пізнавальної діяльності), а також деякі фундаментальні філософські категорії.

Так, відображення закону єдності та боротьби протилежностей можна “впізнати” у такому фрагменті рішення Суду у справі *McLeod v. the United Kingdom* від 23 вересня 1998 року: “... якість конкретного закону ... вимагає, щоб закон був доступним для зацікавленої особи і формулювання було достатньою мірою чітким, аби зацікавлена особа могла, отримавши в разі необхідності юридичну консультацію у справі, передбачити з розумним для цих обставин ступенем визначеності ті наслідки, котрі може викликати конкретна дія. Проте такі наслідки не потребують передбачування з абсолютною впевненістю, оскільки це могло спричинити надмірну жорсткість підходу ...” У цьому твердженні Суду можна побачити відображення діалектики абсолютної (формальної) визначеності змісту закону, з одного боку, і його невідомості, відносної невизначеності, з іншого.

Відображення закону *переходу кількісних змін у якісні* можна констатувати, наприклад, у таких твердженнях Суду:

— “Суд нагадує, що задля того, аби погане поводження становило собою порушення ст. 3, воно повинно досягти мінімального рівня жорстокості” (рішення у справах *Assenov and Others v. Bulgaria* від 28 жовтня 1998 року, *Kudla v. Poland* від 26 жовтня 2000 року);

— “Позбавлення й обмеження волі відрізняються одне від другого лише ступенем або інтенсивністю, але не природою чи сутністю” (рішення у справі *Amuur v. France* від 25 червня 1996 року).

Вказівку Суду на необхідність не ототожнювати, розмежовувати форму явища і його *сутність* (або зміст) можна побачити у таких фрагментах його рішень:

— “Задля дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма” (рішення у справі *Margaret Murray and Others v. the United Kingdom* від 28 жовтня 1994 року);

— “Суд завжди розумів і розуміє термін “закон” у його “сутнісному”, а не “формальному” сенсі” (рішення у справі *Kruslin v. France* від 24 квітня 1990 року);

— “... норма закону може отримувати більш ніж одне тлумачення” (рішення у справі *Vogt v. Germany* від 26 вересня 1995 року);

— для того, щоб визначити кримінальний — у сенсі Конвенції — характер правопорушення, необхідно спочатку з'ясувати, чи належить закон до галузі

кримінального права у правовій системі держави-відповідача, а потім потрібно дослідити саму природу правопорушення ... “ (рішення у справах “*Schmautzer v. Austria*” від 23 жовтня 1995 року , “*Umlauf v. Austria*”)”.

Прояви діалектики загального й одиничного можна побачити у констатації Суду про те, що “... основна мета Конвенції полягає у тому, аби встановити певні міжнародні стандарти, котрих повинні дотримуватися Договірні Держави в їхніх відносинах із особами, що перебувають під їх юрисдикцією ... Це не означає вимоги абсолютної одноманітності ... Договірні Держави залишаються вільними у виборі засобів, які вони вважають належними, а Європейський Суд не може забувати про особливості їх матеріального і процесуального права” (рішення у справі “*Sunday Times v. the United Kingdom*” від 26 листопада 1991 року).

Основні висновки. Отож на закінчення підіб’ємо деякі концептуально-методологічні підсумки здійсненого нами аналізу, засновані на діалектиці гносеологічних засад ухвалення Судом його рішень.

1. Ці рішення загалом є свідченням підставності інтерпретації феномена прав людини як явища *соціального*, “земного” (а не, скажімо, біологічного, психофізіологічного, космічного, божественного тощо). До речі, саме такій інтерпретації, на нашу думку, в основному відповідає наша дефініція його загального поняття, згідно з якою **основоположні права людини** — це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об’єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені соціально-природними обов’язками інших суб’єктів.

2. Практика Суду наочно актуалізує використання у пізнанні прав людини “класичних” законів і категорій діалектики, їх — у певному сенсі — безальтернативність, незамінність у цій діяльності.

3. Хоч у рішеннях Суду терміни “діалектика”, “діалектичний” безпосередньо не вживаються, а його судді, зазвичай, не належали й не належать до свідомих прихильників історико-матеріалістичного (марксистського) світогляду, проте сама практика Суду, гадаємо, все ж переконливо свідчить, окрім іншого, про універсальність тих загальних закономірностей соціального пізнання, які сформульовані *діалектичною гносеологією соціального детермінізму*. Останні якраз і знаходять належне відображення у правотлумачній та правозастосовній діяльності цієї найповажнішої правозахисної інституції Ради Європи.

Список використаних джерел

1. Ойзерман, Т. И. Опыт критического осмысления диалектического материализма [Текст] / Т. И. Ойзерман // Вопросы философии. — 2000. — № 2. — С. 3–31.
2. Сокал, А. Интеллектуальные уловки. Критика современной философии постмодернизма [Текст] / Ален Сокал, Жан Брикмон ; пер. с англ. А. Костиковой и Д. Кралечкина / предисл. С. П. Капицы — М. : Дом интеллектуальной книги, 2002. — 248 с.
3. Ивакин, А. А. Скептические заметки по поводу философских интерпретаций некоторых выводов синергетики [Текст] / А. А. Ивакин // Наукове пізнання: методологія та технологія : Науковий журнал № 1 (13), Серія: філософія, соціологія, політологія. — Одеса, 2004. — С. 47–51.
4. Баранов, В. М. Место и роль метода материалистической диалектики в юридическом исследовании [Текст] / В. М. Баранов, В. Б. Першин, М. В. Баранова // Философия права. — 2007. — № 3. — С. 7–12.
5. Губанов, Н. И. Ницета философии постмодернизма [Текст] / Н. И. Губанов // Философия и общество. — 2007. — № 1. — С. 54–68.
6. Мальцев, Г. В. Социальные основания права [Текст] / Г. В. Мальцев. — М. : Норма, 2007. — 800 с.
7. ECHR Portal Search [Electronic resource] HUDOC — European Court of Human Rights. — URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

Надійшла до редакції 30.03.2012

Рабинович П. М. Диалектический подход в практике Европейского Суда по правам человека
Демонстрируется, как Европейский Суд по правам человека, обосновывая свои решения, так или иначе использует закон и категории диалектики, что является одним из убедительных свидетельств актуальности последних в правопознавательной деятельности.

Ключевые слова: Европейский Суд по правам человека, решение Страсбургского суда, законы диалектики, категории диалектики.

Rabinovich, P. M. Dialectical Approach in the Practice of European Court for Human Rights
It illustrates how the European Court of Human Rights, justifying their decision one way or another law uses and categories of dialectics, which is one of convincing evidence of actual past in feeling for law and order activity.

Key words: European Court for Human Rights, Strasbourg Court decision, laws of dialectics, dialectics category.

